

Andrzej Efrem Obruśnik OFM

Kalwaria Leżajska

1. Historia

Od 1993 roku funkcjonuje przy Sanktuarium leżajskim „Kalwaria”¹, w skład której wchodzi trzy główne szlaki modlitewne: *Dróżki Pana Jezusa* (30 stacji), *Dróżki Matki Bożej* (30 stacji) oraz *Dróżki za zmarłych* (15 stacji) związane z 42 obiektami. Koncepcja ta zrodziła się w oparciu o zagospodarowanie terenu lasu przyklasztornego, dokonany w okresie przed 1984 rokiem dzięki staraniu o. Bonawentury Misztala, przełożonego Sanktuarium w latach 1978-1984². Zasadniczy impuls nowemu zjawisku dały starania rewindykacyjne podjęte przez zarząd klasztoru leżajskiego przed 1993 rokiem, których powodzenie zależało od wykazania władzom państwowym sakralnego charakteru lasu. Do sfinalizowania podjętej wówczas procedury doprowadził ostatecznie *Plan podziału nieruchomości* sporządzony komisyjnie z udziałem przełożonego klasztoru o. Mirosława Węclawa wiosną 1993 roku³. Dzięki temu dokumentowi doszło do wydania decyzji podpisanej 24 maja tego roku przez dyrektora Wydziału Spraw Obywatelskich Urzędu Wojewódzkiego Zdzisława Banata, mocą której las przyklasztorny został zwrócony pierwotnemu właścicielowi i oficjalnie określony jako teren „Kalwarii”⁴. Dokument ten upoważniał do podjęcia działań polegających na oznaczeniu szlaków modlitewnych drewnianymi, a następnie metalowymi krzyżami. Część krzyży poświęcona została 13 sierpnia 1996 roku przez Prowincjała o. Czesława Gnieckiego. Taki stan rzeczy istnieje do dziś⁵.

Od 1993 roku w sezonie letnim organizowane były nabożeństwa dróżkowe gromadzące ogromne rzesze wiernych. *Dróżki Pana Jezusa* odprawiano w ostatnie niedziele miesiąca po Mszy św. o godz. 8⁰⁰, w miejsce tradycyjnego nabożeństwa *Drogi Krzyżowej*. Szczególnym powodzeniem cieszyły się *Dróżki Matki Bożej*, do 1997 roku odprawiane w ramach całonocnych czuwań modlitewnych w każdą pierwszą sobotę miesiąca⁶. Od 1993 roku odbywały się doroczne uroczystości sierpniowe, na które składała się: „*Procesja Zaśnięcia*” (13 sierpień), czuwanie modlitewne przy Kaplicy *Grobu Matki Bożej* (14 sierpień) i „*Procesja Wniebowzięcia*” (15 sierpień). Nabożeństwa te⁷ zwiększyły ruch pielgrzymkowy i spowodowały zainteresowanie leżajskim Sanktuarium wielu środowisk. Z myślą o rozwoju ośrodka sporządzone zo-

stały kamienie węgielne pod budowę przyszłych kaplic, które w marcu 1995 roku i kwietniu 1996 roku poświęcił na placu św. Piotra w Rzymie Ojciec Święty Jan Paweł II. O faktach tych, przy okazji odpustów w ramach ogłoszeń, informowani byli pielgrzymi odwiedzający Sanktuarium⁸. W zamyśle sakralnego zagospodarowania terenu dostrzeżono wkrótce jeden z czynników sprzyjających rozwojowi ruchu turystycznego. Z inicjatywy Pracowni Geodezyjnej Andrzeja Tokarza w Leżajsku powstała nieodpłatnie dla celów projektowych szczegółowa mapa lasu, mogąca w przyszłości stanowić ważny warunek podjęcia prac organizacyjno-budowlanych⁹.

2. Szlaki modlitewne i ich treści teologiczne

Zagadnieniem dotyczącym „Kalwarii Leżajskiej” zasługującym na osobne omówienie są treści poszczególnych szlaków modlitewnych oraz ich konteksty kulturowo-religijne. *Dróżki Pana Jezusa* składają się z „Drogi Pojmania”, „Drogi Sądu” i „Drogi Męki”. Nabożeństwo tworzą stacje uporządkowane w następującej kolejności: [1] Św. Rafał Archanioł, [2] Betania, [3] Brama Wschodnia (1), [4] Wieczernik, [5] Getsemani, [6] Pojmanie, [7] Cedron, [8] Brama Wschodnia (2), [9] Annasz, [10] Kajfasz, [11] Piwnica, [12] Piłat (1), [13] Herod, [14] Piłat (2), [15] Włożenie krzyża, [16] Pierwszy Upadek pod krzyżem, [17] Spotkanie z Matką Bożą na Drodze Krzyżowej, [18] Szymon Cyrenejczyk, [19] Św. Weronika, [20] Drugi Upadek pod krzyżem, [21] Płaczące Niewiasty, [22] Trzeci Upadek pod krzyżem, [23] Obnażenie, [24] Przybicie do krzyża, [25] Śmierć na krzyżu, [26] Zdjęcie z krzyża, [27] Namaszczenie, [28] Złożenie do Grobu, [29] Zejście do otchłani, [30] Zmartwychwstanie¹⁰. Koncepcja nabożeństwa przypomina *Dróżki Pana Jezusa* w Kalwarii Zebrzydowskiej. Nowe treści do tradycyjnego toku rozważań wnoszą stacje 29 i 30¹¹.

Najbardziej oryginalny jest szlak modlitewny *Drózek Matki Bożej*. Tworzą go stacje: [1] Św. Gabriel Archanioł, [2] Zapowiedzi prorockie, [3] Niepokalane Poczęcie NMP, [4] Narodzenie Matki Bożej, [5] Ofiarowanie Matki Bożej w świątyni, [6] Zaślubiny ze św. Józefem, [7] Zwiastowanie, [8] Nawiedzenie św. Elżbiety, [9] Boże Narodzenie, [10] Pokłon Pasterzy, [11] Obrzezanie Jezusa (Najśw. Imię Jezus), [12] Pokłon Trzech Króli, [13] Ofiarowanie Jezusa w świątyni, [14] Ucieczka do Egiptu, [15] Powrót do Nazaretu, [16] Znalezienie Jezusa w świątyni, [17] Śmierć św. Józefa, [18] Kana Galilejska, [19] Publiczna działalność Jezusa, [20] Maryja pod krzyżem, [21] Maryja przy zdjęciu z krzyża, [22] Maryja przy pogrzebie Jezusa, [23] Spotkanie Maryi ze Zmartwychwstałym Chrystusem, [24] Wspomnienie Trzeciego Upadku, [25] Wspomnienie spotkania na Drodze Krzyżowej, [26] Maryja z Apostołami w Wieczerniku, [27] Domek Matki Bożej, [28] Pogrzeb Matki Bożej, [29] Wniebowzięcie Matki Bożej, [30] Ukoronowanie Matki Bożej¹².

Plan nabożeństwa zawiera trzy zasadnicze nurty rozważań. Pierwszy z nich mówi o zapowiedziach prorockich dotyczących przyjścia Maryi na świat, drugi przybliża historię Jej ziemskiego życia, w trzecim natomiast mowa jest o chwale niebieskiej. Treści te bazują na posoborowej mariologii, najwięcej jednak czerpią z prastarej tra-

dycji chrześcijańskiej i pobożności propagowanej przez bernardynów od XV wieku poprzez kazania, modlitwy i pieśni w języku polskim¹³, zwłaszcza związane z kręgiem poetyckim bł. Władysława z Gielniowa¹⁴.

Do dzieł najznamienitszych należy pieśń: „*Anna, niewiasta niepłodna...*” przeznaczona na uroczystość Narodzenia Najświętszej Maryi Panny¹⁵. W pieśni tej zebrane zostały starotestamentowe zapowiedzi przyjścia na świat Bogurodzicy. Inną jest pieśń „*Już się anieli wiesielą...*”, opowiadająca legendę o Wniebowzięciu¹⁶. Pogrzeb Maryi jest radosnym wydarzeniem, w którym Chrystus jawi się jako Syn czuły i kochający. Autor dzieła bł. Władysław z Gielniowa wyróżnił zgodnie z apokryfami dwa etapy chwalebego dramatu: uwielbienie duszy Maryi, a potem, po trzech dniach, uwielbienie ciała¹⁷. W tekście wspomniął także kapłana żydowskiego, który chciał przeszkodzić w pogrzebie, za co ukarany został uschnięciem rąk. Wspomnieniem tego epizodu jest – na trasie „*Procesji Zaśnięcia*” – stacja „*Żydowina*”. W pieśni zaczynającej się od słów: „*Świebodość Boga żywego...*”, zawierającej podobne treści, dostrzec można wątki apokryficzne znane z popularnych w XV wieku redakcji *Transitus Mariae* i ze *Złotej Legendy* Jakuba de Voragine¹⁸. Do wątków tych nawiązuje „*Procesja Zaśnięcia*” w dniu 13 sierpnia, podkreślająca symboliczny wymiar dwóch dni przed Wniebowzięciem Matki Bożej.

W środowisku bernardyńskim znane były także *Godzinki do św. Anny* oraz *Godzinki ku czci Niepokalanego Poczęcia*¹⁹. Nieznanemu członkowi tej społeczności przypisuje się autorstwo tekstu *Rozmyślenia przemyskiego*²⁰, który jako bezcenny pomnik średniowiecznej literatury polskiej²¹ stanowi romans religijny, zawierający opowieść o życiu Świętej Rodziny. Autor ogarnął w swym dziele wszystko, co świat katolicki w średniowieczu o Maryi i Chrystusie wiedział i chciał wiedzieć²². Warto wspomnieć również pieśń zaczynającą się od słów: „*O Maryja, kwiatku paniński...*”, wysławiającą piękno Najświętszej Dziewicy i Jej Niepokalane Poczęcie, a także pieśń o *Narodzeniu Pańskim*, zaczynającą się od słów: „*Augustus, kiedy krował...*” oraz inne teksty sławiące Bogurodzicę i Jej Syna w aspekcie najważniejszych treści dotyczących Ich ziemskiego pielgrzymowania i chwały niebieskiej²³.

Treści te znalazły swój wyraz w nabożeństwach drózkowych i misteriach urządzanych w Kalwarii Zebrzydowskiej, lecz w wersji leżajskiej mają układ odzwierciedlający dramaturgię zawartą w *Ewangeliach* kanonicznych, w starożytnej *Protoewangelii* Jakuba oraz *Ewangeliach asumpcjonistycznych*. W dramaturgii tej mowa najpierw o życiu świętych Joachima i Anny, następnie o narodzeniu, dzieciństwie i młodości Maryi, a także o Bożym Narodzeniu. Szczególne miejsce w apokryficznej narracji zajmuje opis ostatnich chwil życia Matki Bożej na ziemi i Jej chwały w niebie. Treści te odczytujemy z kolejności stacji oraz w dramaturgii obchodów.

Prawie wszystkie obiekty (przyszłe kapliczki) przyporządkowane poszczególnym szlakom modlitewnym zawierają dwie stacje²⁴. W zjawisku tym realizuje się bardzo istotna pod względem teologicznym „*tajemnica zjednoczenia Matki z Synem i Syna z Matką*”²⁵. Interesującą wymowę ma zwłaszcza trasa „*Procesji Wniebowzięcia*”, która podąża śladem tradycyjnych „*Stacji Siedmiu Radości*”. Stanowi ona „*blonia*

Leżajskiej Jerozolimy”, a jej modlitewne przemierzanie stwarza klimat do rozmyślań na temat „Świętego Miasta” jako „Nowego Jeruzalem”²⁶, czyli Kościoła, którego Matką jest Maryja.

Nabożeństwo przypomina, zgodnie z treścią *Psalmu 48*, że Pan jest wielki i „godzien wielkiej chwały w mieście naszego Boga. Święta Jego góra, wspaniałe wzniesienie, radością jest całej ziemi”. Kroczenie wspomnianym szlakiem modlitewnym zachęca do rozważania Bożej łaskawości we wnętrzu Jego świątyni, do obchodzenia dokoła Syjonu, do zliczenia jego wież i powiedzenia „przyszłym pokoleniom, że Bóg jest naszym Bogiem na wieki”²⁷. Do myśli tych nawiązuje liturgia słowa Uroczystości Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej, treścią fragmentu *Księgi Izajasza*. W perykopie mowa o Syjonie, jako duchowym centrum Izraela i celu pielgrzymki ludów widzianym w świetle zbawienia mesjańskiego. Wiodącą rolę w inauguracji tej rzeczywistości odgrywa Matka Zbawiciela posłanego na świat celem zapoczątkowania królestwa Boga. Maryja skupia wszystkie najpiękniejsze cechy duchowe Syjonu, jest wyrazicielką wszystkich pragnień ludu Bożego²⁸.

Trzecim ze wspomnianych szlaków modlitewnych są *Dróżki za zmarłych*. Tworzy je piętnaście stacji: [1] *Św. Michał Archanioł*, [2] *Modlitwa o dobrą śmierć (Śmierć św. Józefa)*, [3] *Modlitwa za konających (Domek Matki Bożej)*, [4] *Modlitwa za zmarłych papieży*, [5] *Modlitwa za zmarłych biskupów*, [6] *Modlitwa za zmarłych kapłanów*, [7] *Modlitwa za zmarłych naszych duszpasterzy, diakonów i katechetów*, [8] *Modlitwa za zmarłych zakonników, zakonnice i osoby życia konsekrowanego*, [9] *Modlitwa za zmarłych rodziców i przodków*, [10] *Modlitwa za zmarłych krewnych i dobrodziejów*, [11] *Modlitwa za poległych i ofiary wojen*, [12] *Modlitwa za zmarłych, którzy walczyli z Kościołem i którzy zeszli ze świata nie pojednani z Bogiem (Żydowina)*, [13] *Modlitwa za zmarłych pielgrzymów Leżajskiego Sanktuarium (Grobek Matki Bożej)*, [14] *Modlitwa za wszystkich zmarłych (Cmentarz klasztorny)*, [15] *Modlitwa za uczestników nabożeństwa oczekujących chwały ze Zmartwychwstałym Chrystusem*²⁹. *Dróżki* te umożliwiają rozważanie religijnego wymiaru najważniejszych etapów ludzkiego pielgrzymowania na ziemi oraz wskazują na potrzebę modlitwy za zmarłych wszystkich stanów Kościoła. Mowa w nich także o oczekiwaniu na realizację Bożych obietnic eschatologicznych w stosunku do ludzi wierzących. Trasa nabożeństwa łączy się z terenem „*Doliny Jozafata*”, miejsca lokalizacji cmentarzy żydowskich i oczekiwania na paruzję³⁰.

3. Topografia

Podstawowym kryterium porządkowania szlaków modlitewnych „*Kalwarii Leżajskiej*” stały się wyjątkowe walory rzeźby terenu. Do głównych elementów topograficznych należą wzgórza oraz wąwóz w zachodniej części lasu, które odpowiadają takim elementom Jerozolimy palestyńskiej, jak: *Góra Syjon*, *Góra Moryja*, *Góra Oliwna*, *Golgota* i *Dolina Cedronu*³¹.

Rozwój kalwarii jako naśladownictw Jerozolimy palestyńskiej ma swoją genezę sięgającą starożytności chrześcijańskiej. Proces ten polegał najpierw na odwzorowy-

waniu Grobu Świętego i bezpośredniego jego otoczenia. Naśladowano nie tylko jerozolimskie Anastasis, lecz także niektóre elementy tamtejszej Bazyliki. Z czasem dochodziło do wyznaczania odległości dzielącej Grób Chrystusa od Golgoty oraz do urządzania nabożeństw pasyjnych, którym towarzyszyło pokonywanie drogi przebytej przez Chrystusa od miejsca sądu po Ukrzyżowanie. Szczególną rolę odgrywały w tym procesie włoskie *sacri monti* oraz franciszkanie, którzy od początku istnienia swego zakonu propagowali okolicznościowe nabożeństwa pasyjne³².

W Jerozolimie palestyńskiej Syjon znajdował się w południowej części miasta, Góra Oliwna poza jego murami od strony wschodniej, natomiast Golgota od strony północno-zachodniej. W organizowaniu średniowiecznych założeń kalwaryjnych odniesienie do zagadnień topografii nie było jednoznaczne. Dominował tam zwykle model linearny, któremu z czasem ustępował model topograficzny, rozumiany jednak nie jako dokładne odwzorowanie dokonane według stron świata, lecz jako odtworzenie na znacznej przestrzeni miejsc odnoszących się do Pasji Chrystusa. Cechy te widoczne są zwłaszcza w założeniach włoskich. W powolnym procesie odkrywania jerozolimskiej konfiguracji terenu starano się stosować odległości, które określano według pomiarów poczynionych w Jerozolimie. Wyszukiwano również najbardziej istotne elementy topograficzne, nadające się do urządzenia Golgoty³³. Proces ten zawdzięcza wiele przemyśleniom teologów niderlandzkich, którzy już w XVI wieku włączyli do nabożeństwa „Drogi Męki” medytacje poświęcone wydarzeniom na stoku Góry Oliwnej. Precyzyjne określenie długości dróg ustalone zostało przez Christiana Adrychomiusza i po raz pierwszy ogłoszone w 1584 roku³⁴.

Nieco inne podejście do zagadnień topograficznych widoczne jest w XVII-wiecznych realizacjach kalwaryjnych w Polsce. Na założenie ośrodka tego typu potrzebowano odpowiedniego ukształtowania terenu umożliwiającego jerozolimską orientację i wytyczenie właściwych odległości. Zasadnicze szlaki modlitewne porządkowano na linii wschód-zachód, wyznaczając w ten sposób dwa skrajnie położone miejsca: Getsemani na Górze Oliwnej i Golgotę. Istotny element topograficzny stanowiła rzeka występująca obok wzniesienia symbolizującego Górę Oliwną. Wzdłuż wytyczonego szlaku ważne było również zlokalizowanie miejsc symbolizujących Wieczernik, pałace arcykapłańskie oraz Pretorium Piłata. Służyło temu zwykle wzgórze znajdujące się po stronie południowej, symbolizujące Syjon. Początek nabożeństwa polegał na rozważaniu „Drogi Pojmania” i „Drogi Krzyżowej”. Pierwsza, zaczynająca się przy Wieczerniku, wiodła na Syjon poprzez stacje zlokalizowane na Górze Oliwnej, by stąd kierować wiernych ku Antonii. „Droga Krzyżowa” kończyła się na Golgotcie³⁵.

„Kalwaria Leżajska” stanowi, podobnie jak wiele tego typu ośrodków w Polsce, rezultat dostrzeżenia w terenie analogii topograficznych, łączących najbliższy las przyklasztorny z Jerozolimą palestyńską czasów Chrystusa. W topografii tej istotną rolę pełnią zasadniczo trzy wzniesienia. Jedno z nich, bezpośrednio sąsiadujące z szosą szybkiego ruchu łączącą Leżajsk z Nową Sarzyną, odpowiada Górze Oliwnej. Wzgórze to od wschodu opada stromym zboczem w stronę rozległego wąwozu, który symbolizuje jerozolimską „Dolinę Cedronu” („Dolinę Jozafata”). Prosta linia po-

prowadzona ku zachodowi wskazuje na przeciwległe wzgórze sąsiadujące po drugiej stronie lasu z osiedlem Podklasztor. Tam zlokalizowana jest leżajska Golgota.

W koncepcji tej wyróżnione są dwa zasadnicze punkty topograficzne, służące wyznaczeniu pozostałych. Należy do nich „Góra Syjon”. Wzniesienie, które ją oznacza, graniczy z wąwozem symbolizującym „Dolinę Cedronu”, osiągając apogeum wysokości w części oddalonej o kilkadziesiąt metrów na północny wschód od „Góry Oliwnej”. Zarysowujący się tam w prostej linii podłużny masyw symbolizuje „Górę Moryja”³⁶.

Topografia „Kalwarii Leżajskiej” jest osobliwa z dwóch względów. Pierwszy wynika z podobieństwa zasadniczych elementów krajobrazu do Jerozolimy ułatwiającego czytelną lokalizację głównych punktów „Miasta”. Analogie nie dotyczą odległości, które nie odpowiadają palestyńskim. Jest to istotna cecha wykraczająca poza obręb cech decydujących niegdyś o lokalizacji stacji kalwaryjnych.

Wyjątkowe znaczenie ma orientacja terenu, która jest odwrócona o 180 stopni w stosunku do Jerozolimy palestyńskiej. Zasadniczemu kierunkowi „wschód-zachód” wyznaczonemu przez Górę Oliwną i Golgotę odpowiada kierunek „zachód-wschód”, a „Góra Syjon”, zlokalizowana po stronie południowej, w Leżajsku znajduje się po stronie północnej. Cechy te czynią z branego pod uwagę lasu przyklasztornego bezprecedensowy przykład miniatury „Świętego Miasta” charakteryzującego się posiadaniem własnych odległości i kierunków świata. Cechy te, odnoszące się do rzeczywistości wydzielonej przestrzennie od reszty świata, stwarzają mikroklimat religijny, będący dodatkowym czynnikiem kreującym atmosferę modlitewnego zamyślenia.

Najistotniejszym elementem topografii „Kalwarii Leżajskiej” jest niewątpliwie samo „Święte Miasto”. Stanowi ono miejsce takich przyszłych obiektów (kaplic) jak Świątynia i Pretorium Piłata, a także Domek Matki Bożej, Pałac Heroda, Wieczernik i pałace arcykapłańskie. Na terenie „Miasta”, po prawej stronie traktu łączącego Bramę Wschodnią z dziedzińcem świątynnym, znajduje się także dom Rodziców Matki Bożej. Są to zasadnicze punkty topografii Jerozolimy łączące się z Męką Chrystusa oraz z historią dzieciństwa Maryi i ziemskiego pielgrzymowania Świętej Rodziny. *Getsemani*, *Pojmanie* i *Grób Matki Bożej*, a także *Cedron* i *Golgota* znajdują się na obrzeżach „Miasta”, stanowiąc jego najbliższe peryferie. W tym kontekście mamy do czynienia ze zjawiskiem tzw. „analogii topograficznej”. Uzmysławia je ideowa zgodność lokalizacji stacji kalwaryjnych z ich położeniem w realiach palestyńskich. Na północno-zachodnim skrawku lasu, obok trakcji kolejowej, znajduje się pasmo wzniesień, w obrębie których usytuowane zostały stacje *Drózek Matki Bożej* związane z dzieciństwem Jezusa. Historyczne Betlejem występuje po południowej stronie Jerozolimy³⁷. Leżajski kontekst topograficzny tych punktów jest zatem analogiczny.

Górzysty teren, o którym mowa, harmonizuje pod względem ideowym z topografią Ain Karim (Łk 1, 39-45)³⁸. Miejscowość rozpościera się w okolicy przylegającej do Jerozolimy od strony południowo-zachodniej, jawi się zatem, podobnie jak

w Leżajsku, po tej samej stronie, co miejsce Narodzenia Chrystusa. Powyższy kontekst ideowy stanowi tym razem rodzaj „analogii”.

Osobliwą sytuację stwarza lokalizacja trzech stacji związanych z Nazaretem, Kana Galilejską, a także ze stacjami symbolizującymi śmierć św. Józefa, publiczną działalność Jezusa i ucieczkę do Egiptu³⁹. Zlokalizowane obok siebie stacje *Zaślubin ze św. Józefem* i *Zwiastowania* stwarzają interesujący mikroklimat topograficzny, przywołujący atmosferę niewielkiej posesji łączącej dziś miejsca monumentalnej Bazyliki Giovanniego Muzzo i Bazyliki św. Józefa⁴⁰. Tym razem doświadczamy zjawiska, które określamy mianem „mikro-topografii”.

Wyjątkowe znaczenie na terenie „*Kalwarii Leżajskiej*” posiada lokalizacja stacji *Zejsście do otchłani z Drózek Pana Jezusa* oraz stacji: *Zapowiedzi prorockie*, *Niepokalane Poczęcie* i *Koronacja z Drózek Matki Bożej*, których treść ma wymiar ponadczasowy⁴¹.

4. Zakończenie

„*Kalwaria Leżajska*” stanowi wyjątkowy skarb leżajskiego Sanktuarium, teren omodlony w czasie kilku zaledwie ostatnich lat przez tysiące wiernych. Jako integralna i podporządkowana część Sanktuarium jest niekwestionowanym dobrem oraz – ze względu na nieprzypadkowy kontekst czasu jej zaistnienia – „darem jubileuszu” 400-lecia objawień. Pod takim hasłem odbywały się doroczne uroczystości sierpniowe oraz okolicznościowe nabożeństwa drózkowe, które jednoczyły we wspólnym działaniu wiele środowisk.

Wypada dostrzec w niej najpierw ważny czynnik sprzyjający rozwojowi pobożności. Sanktuaria dysponujące kalwaryjnym zapleczem modlitewnym sprawdzały się w każdej epoce i znajdują akceptację także w naszych czasach⁴². Spełniały one swą istotną rolę szczególnie w okresach trudnych dla Polski, inspirując i jednocząc naród. Do dziś gromadzą się w nich na okolicznościowe nabożeństwa nie tylko ludzie starsi, lecz także młodzież i dzieci. Świadczą o tym liczne świadectwa związane z pobytem w Kalwarii Zebrzydowskiej⁴³, w Kalwarii Paclawskiej, a także dający się zauważyć od 1993 roku wzrost ruchu pielgrzymiego do Leżajska.

„*Kalwaria Leżajska*” nie jest kopią czy plagiatem któregoś z istniejących ośrodków kultu w Polsce, o czym świadczą, wskazane wyżej, jej osobliwe atrybuty. Stanowi ona rzeczywistość fascynującą swymi walorami topograficznymi i teologicznymi. Jest czymś zupełnie nowym, choć wzniesionym na bazie tradycji. Liczne odniesienia ideowe do początków chrześcijaństwa i franciszkanizmu czynią zeń niewyczerpane źródło inspiracji dla pielgrzymów i turystów.

Nietrudno dostrzec w niej także przedmiot szeroko zakrojonych, przyszłych dociekań naukowych. Świadczą o tym publikowane w 1997 roku opracowania historyczne⁴⁴. Zagadnieniem szczególnie interesującym wydaje się topografia, której szczegółowa analiza, ubogacona obszerniejszymi niż w referacie odniesieniami do

topografii Jerozolimy palestyńskiej, wydaje się możliwa dzięki sporządzonej ostatnio szczegółowej mapie lasu przyklasztornego. Zagadnieniem najbardziej fascynującym są niewątpliwie treści teologiczne nabożeństw kalwaryjnych, a zwłaszcza ich konteksty. Przeświadczeniu temu dawaliśmy wyraz licznymi odniesieniami do problematyki bernardyńskiego środowiska kulturowego. Rozdział referatu, w którym poruszane są powyższe kwestie, należy uznać za wstęp do tego działania.

Perspektywy ośrodka winny łączyć się z długofalową budową konkretnych obiektów. Od 1993 roku brana była pod uwagę potrzeba takiej procedury, choć za najważniejsze uważano organizowanie nabożeństw dróżkowych, które miały być religijnym sprawdzianem celowości przyszłych inwestycji. Powyższym dążeniom były w stanie sprostać krzyże początkowo drewniane, a następnie metalowe oraz opracowywanie treści poszczególnych stacji⁴⁵. Trzeba, aby przyszłe obiekty kalwaryjne były znikomych rozmiarów i nawiązywały do stylu minionych epok, odzwierciedlając głęboką treść religijną poszczególnych tajemnic oraz by podkreślały kulturową więź ośrodka z przeogromnym, wielowiekowym dziedzictwem wniesionym przez środowiska bernardyńskie do kultury narodowej.

Ważne wydaje się tworzenie dobrego klimatu wokół wszystkich spraw ośrodka, a zwłaszcza propagowanie rzetelnej o nim informacji i kultywowanie nabożeństw odprowadzanych przy Sanktuarium leżajskim od kilku lat. Klimat ten udziela się wiernym stanowiąc czynnik rodzący zapal modlitewny.

W Maryjnym przesłaniu sprzed czterech wieków słyszymy następujące słowa: „*Tu Boga swego a syna mego chwalebę y pomoc moję poznacie. Tom sobie miejsce obrała abym na nim ludzie ratowała y przed synaczkiem zastępowała*”⁴⁶. Przesłanie to, początkowo napotykaną na niezrozumienie i kontrowersje⁴⁷ nie należy tylko do przeszłości. Dotyczy ono w nie mniejszym stopniu także naszych czasów. W jego świetle powstanie „*Kalwarii Leżajskiej*” nabiera szczególnych walorów. Trzeba, ażeby także i ona – zgodnie z życzeniem Maryi – była miejscem „*wktorem by ludzie modliąc się, mogli otrzymać [...] tho czegooby ządaly*”⁴⁸.

Skróty użyte w przypisach:

AMPBerL – Archiwum Muzeum Prowincji Ojców Bernardynów w Leżajsku

APBerKr – Archiwum Prowincji Ojców Bernardynów w Krakowie

BPBerKr – Biblioteka Prowincji Ojców Bernardynów w Krakowie

PŚw – *Polscy Święci*, I-XII, red. J. Bar, Warszawa 1983-1987

TransJózAr – *Transitus Józefa z Arymatei – O Odejściu Błogosławionej Maryi Dziewicy*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, t. 1: *Ewangelie Apokryficzne*, red. M. Starowieyski, Lublin 1980, s. 580-585

TransJTeol – *Transitus Jana Teologa – Opowieść Jana Teologa o Uśnięciu Świętej Bogurodzicy*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, t. 1: *Ewangelie Apokryficzne*, red. M. Starowieyski, Lublin 1980, s. 565-572

TransMel – *Transitus Melitona z Sardes – Świętego Melitona z Sardes Księga o Odejściu Dziewicy Maryi*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, t. 1: *Ewangelie Apokryficzne*, red. M. Starowieyski, Lublin 1980, s. 573-580

TransR – *Transitus R – Opis Zaśnięcia Przenajświętszej Matki Boga napisany przez świętego Jana teologa i ewangelistę: w jaki sposób odeszła nieskalana Matka Pana naszego. Panie pobłogosław*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, t. 1: *Ewangelie Apokryficzne*, red. M. Starowieyski, Lublin 1980, s. 552-564

Przypisy:

¹ Zob.: A. E. Obruśnik, *Kalwaria Leżajska. Rys historyczny*, „Przegląd Kalwaryjski” Nr 4 (1997), s. 36-46; tenże, *Bazylika i Klasztor Ojców Bernardynów w Leżajsku*, Rzeszów 1997, s. 3943; A. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, Wrocław 1998, s. 211.

² Przed 1984 r. powstała tam *Droga Krzyżowa, Stacje Siedmiu Radości i Dróżki za zmarłych* (5 stacji). Do całości obiektów związanych z założeniem kalwaryjnym, powstałym po 1993 r., należą także kapliczki małych rozmiarów (krzyże) rozmieszczone wzdłuż szlaku „*Procesji Zaśnięcia*”, „*Procesji Wniebowzięcia*” (*Stacje Siedmiu Radości*) oraz *Drózek za zmarłych* (stacje: 4, 5, 6, 7, 12). *Materiały dotyczące Kalwarii Leżajskiej*, fasc. b. sygn. AMPBerL, k. 98-100; Z. Larendowicz, *Kult Matki Bożej Pocieszenia w Bazylice OO. Bernardynów w Leżajsku*, Warszawa 1985, s. 45-46.

³ Dokument ten powstał w dwóch egzemplarzach i traktowany był jako szczegółowy plan rozmieszczenia stacji kalwaryjnych. Jeden z nich zdeponowano 6 kwietnia 1993 roku w archiwum Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie, drugi pozostawiono w archiwum klasztornym. *Materiały dotyczące Kalwarii Leżajskiej...*, k. 107-112.

⁴ Należy wiedzieć, że dopiero wtedy po raz pierwszy użyty został termin „*Kalwaria*” w odniesieniu do sakralnego otoczenia leżajskiego Sanktuarium. Tamże, k. 102.

⁵ Pierwsza faza wspomnianych działań zrealizowana została we własnym zakresie. Zorganizowania akcji mającej na celu wykonanie monumentalnych krzyży metalowych i ich zamontowanie podjęli się nieco później, nieodpłatnie, członkowie Akcji Katolickiej, istniejącej przy parafii Zwiastowania Najśw. Maryi Panny (bernardynów) w Leżajsku. Na modernizację szlaków modlitewnych Klasztor przeznaczył zełomowane rury kanalizacyjne. Termin ukończenia montażu uzależniony był od tempa żmudnej pracy ślusarskiej i odbywał się z konieczności etapowo (lato i jesień 1996 r., jesień 1997 r.). Tamże, k. 93.

⁶ Tamże, k. 23-25, 37-54, 57-64, 67-70, 93-94.

⁷ Obchody rozpoczynały się uroczystym wniesieniem do Bazyliki feretronu trumienki Matki Bożej. Ceremonii przewodniczył kapłan ubrany w strój liturgiczny w otoczeniu asysty. Po zaintonowaniu wezwania: „*Boże wejrzyj ku wspomnieniu memu...*”, rozpoczynającego *Nieszpory*, procesja wyruszała na teren „*Kalwarii*”. Feretron niesiony był pod baldachimem. Podczas procesji śpiewano kalwaryjską pieśń: „*Kiedy Panna Maryja...*”, zastępującą hymn. Po przyjeździe przed *Domek* i odśpiewaniu psalmów głoszone było kazanie. Po *Nieszporach* procesja podążała wzdłuż pięciu stacji procesyjnych *Doliną Jozafata* do *Grobku*. Obchody kończyła uroczysta Msza św., po której następowało rozesłanie. Nazajutrz, w „*Dniu modli-*

tewnego wyciszenia”, porządek obchodów rozpoczynała uroczysta Msza św. wieczorna. W procesji do wnętrza Bazyliki szczególną rolę odgrywała figura Matki Bożej Wniebowziętej, którą stawiano na środku głównej nawy. Po zakończeniu liturgii procesja z feretronem udawała się przed kaplicę Grobku. Tam rozpoczynało się czuwanie trwające do godz. 21⁰⁰. Podczas nabożeństwa śpiewano pieśni. Czuwanie kończono odśpiewaniem *Apelu Jasnogórskiego*. 15 sierpnia, po Mszy św. o godz. 8⁰⁰, wyruszała z Bazyliki procesja przed kaplicę Grobku. Poprowadziła ją asysta Służby Liturgicznej niosąca krzyż wraz z akolitkami. Przed kaplicą następowało rozpoczęcie „Procesji Wniebowzięcia”, która następnie podążała szlakiem *Stacji Siedmiu Radości*. Uroczystości zamykała Msza św. koncelebrowana sprawowana na *Placu Rajskim*. Tamże, k. 52-54. Zob.: *Śpiewnik Kalwaryjski*, oprac. A. Chadam, M. Michalec, S. Szydełko, Kalwaria Zebrzydowska 1989, s. 287-290.

⁸ Dzięki pomocy przełożonego Convento dei PP. Francescani SS. Sepolcro w Jerozolimie do 1998 roku, o. Władysława Waśki, pozyskano na rzecz wyposażenia przyszłych kaplic „Kalwarii Leżajskiej” szereg kamieni pochodzących z miejsc uświęconych życiem i działalnością Chrystusa i Matki Bożej. *Materiały dotyczące Kalwarii Leżajskiej...*, k. 18-22, 48, 75-80.

⁹ Tamże, k. 93; *Mapa dla celów projektowych*, fasc. b. sygn. AMPBerL.

¹⁰ A. E. Obruśnik, *Kalwaria Leżajska...*, s. 70-71.

¹¹ A. Chadam, *Modlitewnik Kalwaryjski dla pątników*, Kraków 1971, s.107-199.

¹² A.E. Obruśnik, *Bazylika i Klasztor Ojców Bernardynów...*, s. 42.

¹³ F. Koneczny, *Święci w dziejach narodu polskiego*, wyd. 2, Kraków 1985, s. 125 nn.

¹⁴ W. Wydra, *Miejsce Władysława z Gielniowa w kształtowaniu się średniowiecznej poezji religijnej*, w: *Literatura i kultura późnego średniowiecza w Polsce*, red. T. Michałowska, Warszawa 1993, s. 69-82; T. Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa 1995, s. 382-410.

¹⁵ W. Wydra, *Władysław z Gielniowa. Z dziejów średniowiecznej poezji polskiej*, Poznań 1992, s. 284-287.

¹⁶ W. Wydra, W. R. Rzepka, *Chrestomatia Staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 249, 251-253; M. Elżanowska, *Władysław z Gielniowa – poeta polskiego Średniowiecza*, w: *Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu*, red. S. Nieznanowski, J. Pelc, Lublin 1994, s. 162-164.

¹⁷ Por.: TransR, I-XLVIII, w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, t. 1: *Ewangelie Apokryficzne*, red. M. Starowieyski, Lublin 1980, s. 552-564; TransJTeol, I-L, w: tamże, s. 565-572; TransJózAr, I-XXIV, w: tamże, s. 580-585, a zwłaszcza TransMel, I-XVII, w: tamże, s. 573-580.

¹⁸ Rkps BPBerKr sygn. 2/R, s. 582-584; W. Wydra, W. R. Rzepka, dz.cyt., s. 246-248. Zob.: Jakub de Voragine, *Złota Legenda*, wybór M. Plezia, Warszawa 1983, s. 340-349.

¹⁹ K. Grudziński, *Błogosławiony Władysław z Gielniowa*, PŚw 6, s. 85.

²⁰ S. Vrtel-Wierczyński, *Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1543*, Warszawa 1963, s. 87-98; *Cały świat nie pomieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne*, wyd. W. R. Rzepka, W. Wydra, Warszawa-Poznań 1996, s. 145-212.

²¹ Zob.: A. A. Kryński, M. Kryński, *Zabytki języka staropolskiego z wieku XIV-go, XV-go i początku XVI-go*, Warszawa 1918, s. 254-266; A. Brückner, *Dzieje kultury staropolskiej*, t. 1: *Od czasów przedhistorycznych do r. 1506*, Kraków 1930, s. 598.

²² *Cały świat nie pomieściłby ksiąg...*, s. 145.

²³ Zob.: W. Wydra, *Władysław z Gielniowa...*, s. 63 nn.

²⁴ *Ukrzyżowanie ma aż pięć stacji: Przybicie do krzyża, Śmierć na krzyżu, Zdjęcie z krzyża, Maryja pod krzyżem, Maryja przy zdjęciu z krzyża*. Zob.: *Materiały dotyczące Kalwarii Leżajskiej...*, k. 94, 98.

²⁵ Treść tej tajemnicy określił w odniesieniu do Kalwarii Zebrzydowskiej papież Jan Paweł II w homilii wygłoszonej 7 czerwca 1979 roku. Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997. Przemówienia, homilie*, Kraków 1997, s. 148.

²⁶ Zob.: S. Kobielus, *Niebiańska Jerozolima. Od sacrum miejsca do sacrum modelu*, Warszawa 1989 (passim).

²⁷ Ps 48, 2-3. 10-15.

²⁸ Syjon rozumiany jako „góra święta”, na której wznosiła się świątynia, miał doznać wyniesienia ponad inne góry. Rzeczywistość ta stanowić miała znak przyszłego tryumfu duchowego ludu Bożego. Syjon pojmowany w aspekcie uniwersalizmu zbawienia mesjańskiego jest miejscem cudu eschatologicznego i zebrania wszystkich ludów odkupionych przez Boga (Iz 2, 2-5); *Komentarze biblijne do czytań mszalnych. Święta*, red. J. Homerski, Lublin 1981, s. 197-198 (L. Stachowiak).

²⁹ *Materiały dotyczące Kalwarii Leżajskiej...*, k. 96-97.

³⁰ Zob.: G. N. Knoppers, *Jozafat*, w: *Słownik Wiedzy Biblijnej*, red. B. M. Metzger, M. D. Coogan, Warszawa 1997, s. 272.

³¹ Na temat wyszczególnionych elementów topograficznych i ich dziejów piszą ostatnio: S. Mędała, *Obiekty kultowe w epoce żelaza i w okresie grecko-rzymskim*, w: *Archeologia Palestyny*, red. L. W. Stefaniak, Poznań-Warszawa-Lublin 1973, s. 716-719; S. H. Horn, *Z archeologią przez kraje biblijne*, wyd. 2, Warszawa 1989, 123-135; S. Gądecki, *Archeologia biblijna*, t. 1, Gniezno 1994, s. 279-291, 358-359, 395-413; P. Weimar, *Syjon*, w: *Praktyczny Słownik Biblijny*, red. A. Grabner-Haider, Warszawa 1994, szp. 1247-1248; C. Schedl, *Historia Starego Testamentu*, t. 3: *Złoty wiek Dawida – Salomona*, Tuchów 1996, s. 166-175, 285-311; M. D. Coogan, *Golgota*, w: *Słownik Wiedzy Biblijnej*, red. B. M. Metzger, M. D. Coogan, Warszawa 1997, s. 199; J. A. Overman, *Góra Oliwna*, w: tamże, s. 201; B. C. Ollenburger, *Syjon*, w: tamże, s. 724-725; A. Donimirski, *Jerozolima. Z dziejów miasta. Szkice historyczne*, Kraków 1996 (passim).

³² E. Bilka, *Przemiany kulturowe i religijne funkcji kalwarii w Polsce*, w: *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. Na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowej*, red. A. Jackowski i in. Kraków 1995, 201; Z. Bania, *Święte miary jerozolimskie. Grób Pański, Anastasis, Kalwaria*, Warszawa 1977, s. 21-72.

³³ Zagadnieniami tym zajmuje się szczegółowo, uwzględniając obszerną bibliografię przedmiotu Z. Bania, dz.cyt. (passim). Zob. Także: J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów*, Poznań 1985, s. 29-36; ; F. Cardini, G. Vannini,

San Vivaldo w dolinie rzeki Elsa. Zagadnienie topografii i interpretacja symboliki szesnastowiecznej „Jerozolimy” w Toskanii, w: *Biblioteca della Miscellanea Storica della Valdelsa*, 5 (1983), s. 101-104; A. Mitkowska, *Sacro monte – park pielgrzymkowy*, Kraków 1990, s. 118-119.

³⁴ Z. Bania, dz.cyt., s. 134-137. Zob.: Christianus Adrichomius, *Urbis Hierosolimae quoadmodum ea Christi tempore floruit, et suburbanorum eius brevis descriptio*, Coloniae 1584; tenże, *Theatrum terrae sanctae et biblicarum historiarum*, Coloniae 1590. Zob. także: *Jeruzalem jakie było za czasów Chrystusa Pana; przedmieścia y Przednieysze mieysca opisane przez Sebastjana (sic!) Adrychomiusza. A teraz świeżo Dla pożytku większego na Polski ięzyk przełożone przez Jednego z Duchownych Jeruzalem Nowego pod Czerskiem Roku 1671 dnia 1 stycznia drukowane w Warszawie*.

³⁵ W kalwariach polskich powstałych w XVIII wieku wyszczególnione wyżej zasady topograficzne nie były respektowane. Z. Bania, dz.cyt., s. 122-133.

³⁶ Zob.: *Mapa terenu sporządzona dla celów projektowych*.

³⁷ D. Baldi, *W Ojczyźnie Chrystusa. Przewodnik po Ziemi Świętej*, Kraków-Asyż 1982, s. 158.

³⁸ Tamże, s. 152-153.

³⁹ Są to stacje: *Drózek Matki Bożej* (stacje nr: 6, 14, 15, 17, 18) oraz *Drózek za zmarłych* (stacja nr 2). *Materiały dotyczące Kalwarii Leżajskiej...*, k. 113-114.

⁴⁰ D. Baldi, dz.cyt., s. 280-284.

⁴¹ Analizie tego typu nie podlegają stacje *Drózek za zmarłych*, których związek z topografią „Świętego Miasta” ma charakter wyłącznie symboliczny.

⁴² Zob. J. J. Kopeć, *Droga Krzyżowa. Duchowość nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów polskich*, Niepokalanów 1994, s. 24-29.

⁴³ Jan Paweł II, dz.cyt., s. 147-150.

⁴⁴ A. E. Obruśnik, *Kalwaria Leżajska...*, s. 36-46; tenże, *Bazylika i Klasztor Ojców Bernardynów w Leżajsku...*, s. 39-43.

⁴⁵ Zob.: A. E. Obruśnik, *Modlitewnik Leżajski*, Leżajsk 1993. Mps. w posiadaniu autora.

⁴⁶ *Metryka Najśw. P. Cudownego miejsca leżajskiego*, rkps APBerKr sygn. VI-a-1, s. 5.

⁴⁷ Tamże, s. 5-6; L. Janidło, dz.cyt., s. 68, 108.

⁴⁸ *Metryka...*, s. 5.

The Leżajsk Calvary

(SUMMARY)

Since 1993 a Calvary has existed in the Leżajsk Sanctuary. It consists of the following prayer trails: The Way of Jesus Christ (30 stations), The Way of the Holiest Virgin Mary (30 stations) and The Way of the Dead (15 stations), altogether connected with 42 objects. The idea of the Leżajsk Calvary originated during the process of working out

the plans of using the forest adjoining the monastery, already before 1984. The idea came into life in 1993, in effect of successful reclaim actions initiated by the Leżajsk monastery. New stations were marked with crosses. Since 1993, summer services and offices as well as August devotions (13 August – The Procession of the Falling Asleep; 15 August – The Procession of the Assumption) have been held there. Pope John Paul II blessed the corner stones of the future chapels in March 1995 and April 1996 at St. Peter's Square in Rome. A detailed plan of the forest had been made before the actual design works started.

The Way of Jesus Christ consists of: "The Way of Capturing", "The Way of the Judgement", and "The Way of the Passion". The Way of the Holiest Virgin Mary comprises three basic consideration trends: the prophets' prediction related to the birth of Virgin Mary, Her worldly life, and Her glory in Heaven. These considerations are based on the mariology of Vatican Council II, ancient Christian tradition and the piety propagated by the Bernardine monks. From the early days they preached, prayed and sang in Polish, often using the texts which were written in the poetic circle of Blessed Władysław of Gielniów. All those texts reflect the dramaturgy of canonical Gospels, the ancient Jacob's Protogospel and Assumption Gospels. The Way of the Dead enables the consideration of the religious aspects of the most important stages of a human's worldly pilgrimage and stresses the necessity of praying in intention of all those who passed away. It also reminds that all believers must be patient in expecting the fulfilment of God's eschatological promises. The route of the service runs next to the area of "Josephat's Valley".

Similarly to many Polish 17th century Calvaries, all prayer trails were laid out on a hill slope and in a gorge in the western part of the forest. They correspond to such landmarks of Palestinian Jerusalem as: Mount Zion, Mount Moriah, Mount of Olives, Golgotha and the Valley of Cedron. The topography of "The Leżajsk Calvary" results directly from the similarity of the basic elements of landscape. These features make it a unique miniature of the "Holy Town", a reality which, in terms of space, has been separated from the rest of the world and is characterised by a specific, religious microclimate.

"The Leżajsk Calvary" is a unique treasure of the Sanctuary, an area visited by so many pious visitors, a true "jubilee gift" of the 400 years of revelations.